

فضای ماورای جو

از منظر سیاست و حقوق بین‌الملل

با مقدمه:

دکتر سید عبدالعلی قوام

زیر نظر:

دکتر افشین زرنگر

انتشارات فرهنگ‌شناسی

۱۳۹۷

سرشناسه	زگر، افشین،
عنوان و نام پدیدآور	فضای ماورای جو از منظر سیاست و حقوق بین الملل/با مقدمه سیدعبدالعلی قوام: زیر نظر افشین زرگر.
مشخصات نشر	تهران: انتشارات فرهنگ شناسی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۳۴۱ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۴-۶۲-۱
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	حقوق فضا -- مقاله ها و خطابه ها
موضوع	Addresses, essays, lectures -- Space law
موضوع	حقوق بین المللی هوایی و فضائی -- مقاله ها و خطابه ها
موضوع	Addresses, essays, -- (Airspace) International law : lectures
شناسه نزوده	قوام، سیدعبدالعلی، مقدمه نویس
شناسه افزوده	زگر، افشین، ۱۳۵۶ -
رده بندی کنگ	KZD۱۱۴۵/ف۶ ۱۳۹۷
رده بندی دی‌ری	۳۴۱/۴۷
شماره کتاب شناسی ملی	۵۳۵۱۸۴۲

انتشارات فرهنگ شناسی

mail: farhangshenasi@hotmail.com
www.farhangshenasi-pub.ir

آدرس: تهران، بلوار کشاورز، خیابان شهید کبکانیان، خیابان شهید ملکز، پلاک ۲، واحد ۲
تلفن: ۸۸۷۳۵۴۵۵۲-۰۹۱۰۹۸۰۸۲۳۰

«فضای ماورای جو از منظر سیاست و حقوق بین الملل»

زیر نظر: دکتر افشین زرگر

صفحه آرای: شیرین میرزائی

ناشر: انتشارات فرهنگ شناسی

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

تاریخ انتشار: تابستان ۱۳۹۷

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۴-۶۲-۱

نوبت چاپ: اول

قیمت: ۳۰۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۴-۶۲-۱

فهرست مطالب

۱	فهرست اختصارات
۳	مقدمه
۵	پیشگفتار
۷	۱- رقابت فضایی در قرن بیستم / دکتر افشین زرگر
۵۵	۲- همکاری‌های زیست محیطی فضایی / دکتر افشین زرگر و گلاره رستگاریا
۸۱	۳- نظریه‌های روابط بین‌الملل و قدرت فضایی / دکتر افشین زرگر و گلاره رستگاریا
۱۱۵	۴- ژئوپلیتیک فضا در قرن بیست و یکم / دکتر افشین زرگر و گلاره رستگاریا
۱۳۹	۵- تاریخچه فعالیت فضایی غیرنظامی و قدرت فضایی / مهشید ستمی
۱۸۵	۶- فضا به عنوان نیروی نظامی چشم‌گیر / مریم دری
۲۲۱	۷- پیرامون ماهیت نظریه نظامی / رفیعه هراتی
۲۴۱	۸- آیا جهان واقعاً به حقوق فضای جدیدی نیاز دارد؟ / سینا سیاد
۲۶۹	۹- کنترل فضایی / دکتر افشین زرگر و گلاره رستگاریا
۲۹۹	۱۰- فعالیت‌های فضایی ایران / دکتر افشین زرگر

مقدمه

جهان در نیمه دوم قرن بیستم شاهد رقابت جهانی بزرگی بود که در یک سوی آن ایالات متحده قرار داشت و در سوی دیگر اتحاد جماهیر شوروی و اقمارشان که بر آن عصر جنگ سرد نام نهادند، عصری که اتفاقات مختلفی در گوشه کنار جهان روی داد، برخی تلخ و تراژدیک مانند جنگ‌ها، مداخله‌های نظامی، قدرت یافتن نظام‌های دیکتاتوری و ... شماری نیز خبر از تلاشی عظیم برای تحقق آرزوهای دیرینه بشر و کنترل بیش‌تر انسان بر جهان‌زیست خود و فراسوی آن داشت. آری در کشاکش رقابت عظیم جهانی بین دو بلوک قدرت، شرایط برای گسترش یافتن قلمروی علم و دانش و صنعت و فناوری نیز فراهم شد. انقلاب بزرگ علمی و صنعتی که از قرن ۱۹ سیر تحول و پیشرفت زندگی بشری را تشدید و تسریع کرده بود، در طول جنگ سرد کماکان محدودیت‌های بیش‌تری را از جلوی پای انسان‌ها بر می‌داشت و آن‌ها را برای ورود به دنیاهای جدید تشویق و آماده می‌کرد.

یکی از این پیشرفت‌های بزرگ که در دل جنگ سرد روی داد، دستیابی بشر به یکی از آرزوهای دیرینه‌اش یعنی رفتن به آسمان دور دستی بود که همواره کنج‌کاوی فلاسفه، حکما، منجمان، ریاضی‌دانان، هر ذهن هوشیاری را بر می‌انگیخت. نه خیلی دورتر ژول ورن با داستان‌هایش ذهن‌ها را برای بال کردن رویای رسیدن به فضا و سیارات آن خصوصاً قمر طبیعی زمین یعنی ماه آماده کرده بود، و این آرزوی بزرگ پس از پرواز انسان‌ها بر فراز آسمان نزدیک زمین با بالن و هواپیما، نهایتاً در زمان جنگ سرد دو ابرقدرت جنگ سرد که می‌خواستند در هر زمینه‌ای بر دیگری پیشی ببرند تحقق یافت. ایالات متحده آمریکا که به‌عنوان فاتح بزرگ جنگ جهانی دوم وارد عصر جدید شده بود، برتری و سیادت خود را نه تنها در امور سیاسی، نظامی و اقتصادی دنبال می‌کرد بلکه از آن به‌عنوان یک برتری در حوزه علم و فناوری نیز پیشرو باشد. این ابرقدرت که در دریاهای جایگاه خود را تثبیت کرده و پس از آن هوا را نیز صحنه یکه‌تازی خود ساخته و مجهز به مهلک‌ترین سلاحی شده بود که بشر تا آن دوره به‌خود دیده، برای رسیدن و کنترل فضای ماورای جو نیز عزم خود را جزم کرده بود. آمریکایی‌ها مانند دیگر حوزه‌ها جاه‌طلبی‌های خود را در فضا نیز دنبال می‌کردند و به‌خوبی می‌دانستند اگر تعلل نمایند رقیب اصلی‌شان یعنی روس‌ها گوی رقابت را از آن‌ها خواهد برد. این‌گونه بود که رقابت دو ابرقدرت برای سیادت جهانی، زمینه‌ساز یکی از بزرگ‌ترین دستاوردهای بشری شد.

کسب و ارتقای پرستیژ همواره از جمله انگیزه‌های اصلی رفتار دولت‌ها خصوصاً قدرت‌های بزرگ بوده است و رقابت دو ابرقدرت در طول جنگ سرد در زمینه علوم و صنعت فضایی شدیداً آمیخته با چنین انگیزه نیرومندی بود. روس‌ها نیز هم‌چون آمریکا در طول دوره پس از جنگ جهانی دوم خود را برای جاه‌طلبی‌های بزرگ‌تر آماده کرده بودند، خصوصاً که آن‌ها تئوری‌شان و حس غرور برانگیخته از مقاومت و پیروزی در طول جنگ میهن‌پرستانه (به تعبیر روس‌ها) آن‌ها را وادار می‌داشت در مقابل جهان سرمایه‌داری از توان و قدرت ملی و فراملی خود دفاع کنند و همین انگیزه نیرومند بود که به روس‌ها توانی پس بزرگ‌تر برای عقب نیافتادن از رقابت خود می‌داد، رقیبی که روز به روز سعی می‌کرد از نظر اقتصادی، فرهنگی و سیاسی در جهان فاصله‌اش را از دیگران بیش‌تر کند و جالب است که در میان پوشش خبری گسترده فعالیت‌های علمی و صنعتی ایالات متحده آمریکا خصوصاً در زمینه فناوری و اکتشافات فضایی این روس‌ها بودند که برای اولین بار در سال ۱۹۵۷ با پرتاب موفقیت‌آمیز اسپوتنیک (اولین قمر مصنوعی) به مدار زمین شوک بزرگی به غرب به رهبری آمریکا وارد کردند. جهان وارد دوره جدیدی از رقابت دو قطبی شد، عصر فضا آغاز شد و دو کشور هم‌چون دیگر قلمروها فضا را نیز دست‌خوش رقابت جدی خود کردند. به تدریج دیگر قدرت‌ها نیز به این قلمروی جدید رقابت که روز به روز بر اهمیت و جذابیت آن افزوده می‌شد علاقه‌مند شده و طی چند دهه مدارهای زمین و فرا‌تر از آن صحنه حضور کشورهای مختلفی شد که عمدتاً محدود به همان کلوب سنتی قدرت‌های بزرگ است.

این مقدمه بیان شد تا نشان داده شود که بحث فناوری و صنعت فضایی همواره یکی از بحث‌های مهم و جدی روابط بین‌الملل بوده و محققان و پژوهشگران این دانش به اتحای مختلف به این موضوع مهم توجه نشان داده‌اند. دولت‌ها بر سر منافع همواره رقابت می‌کنند، دنبال قلمروهای جدید برای ایفای نقش و ارتقای جایگاه هستند، از هر ابزاری برای دفاع از خود و در صورت توان غلبه بر دیگران استفاده می‌کنند، و در عرصه بین‌المللی که کماکان آشوب‌زدگی ماهیت اصلی آن می‌باشد هر دولتی قدرت را حتی در دوردست‌ترین و غیرقابل‌تصورترین نقاط پی می‌جوید که فضای ماورای جو که محیطی نامحدود می‌باشد از جمله این قلمروهاست.

روابط بین‌الملل دانشی پویاست و بنابر ماهیت بین‌رشته‌ای و چند رشته‌ای خود از ظرفیت‌های بالایی برای تحت پوشش قرار دادن موضوعات مختلف و تعامل با دیگر رشته‌ها برخوردار است. مرزهای دانش روابط بین‌الملل بدین گونه در یک سده حیات خود مدام در حال گسترش بوده و هر روز عناوین و موضوعات، جدیدی را برای مطالعه در دستور کار قرار می‌دهد. هنجارسازی، قاعده‌ری، قانون‌سازی، رژیم و نهادهای گریچه همواره سیر رشد و تکاملش نسبت به پیشرفت علوم فناوری بسیار کندتر و با فاصله انجام می‌گیرد، اما روابط بین‌الملل در جهت حفظ و تحقق نظم تا پس خود را در این راستا انجام داده و سعی می‌کند در قلمروهای جدیدی که پسای دولت‌ها بدان باز شده و تحت انظار فزونی می‌یابد، حداقل نظم حقوقی و هنجاری را ایجاد کند. از این لحاظ مجدداً بر اهمیت توجه بیشتر تر دانش روابط بین‌الملل به فضای ماورای جو، فعالیت‌ها و رقابت بزرگ در این زمینه اصرار می‌نماید.

اگرچه در کشور ایران پیش‌رشته مدت‌هاست در سطح مجامع آکادمیک و مؤسسات پژوهشی-مطالعاتی، سیاست و حاکمیت فضای ماورای جو در دستور کار بوده و در دانشکده‌های حقوق و علوم سیاسی و نیز رشته‌هایی مانند مطالعات استراتژیک و امنیتی، جغرافیای سیاسی، علوم ارتباطات و ... افراد زیادی جذب این مباحث شده‌اند، به‌نظر می‌رسد در اکثر کشورهای در حال توسعه از جمله خود ایران شوربختانه اهمیت علمی این موضوع داده نشده است. البته در سالیان اخیر با توجه به برخی پیشرفت‌های ایران در زمینه مالکات فضایی، در حوزه فناوری فضایی و حقوق بین‌الملل فضا در برخی دانشگاه‌ها و مؤسسات علمی قدم‌های قابل احترامی برداشته شده است، اما در زمینه سیاست فضا که به‌نوعی کلیت بحث فناوری، صنعت، سیاست‌گذاری، قانون‌سازی و حقوق فضا را در بر می‌گیرد کارهای زیادی دیده نمی‌شود. همچنین بایسته است به این نکته نیز اشاره شود که در عصر جهانی شدن و فشرده‌گی زمان و مکان، تمرکز هر ماهیتی از سطح زمین گرفته تا فضای ماورای جو در یک پیوستگی و همبستگی مفهومی-ذهنی و نیز مصداقی-عینی قرار گرفته و نمی‌توان مباحث مربوط به قلمرو را بدون در نظر گرفتن ابعاد سیاسی، گانه و متکثر کنونی آن مطالعه کرد. در واقع سیاست همان‌قدر که تحت تاثیر عنصر زمین، دریا، هوا، اقیانوس و مباحث پیرامون آن قرار دارد، امروزه شدیداً تحت تاثیر فضاهای بسیار دورتر از کره زمین قرار می‌گیرد. این تحول بزرگی است که در علوم اجتماعی به‌طور کل و علوم سیاسی و روابط بین‌الملل به‌طور اخص بایستی مورد تاکید قرار گیرد.

بنابراین به‌عنوان عضوی از جامعه دانشگاهی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل که حدود ۴ دهه از زندگی خود را مستقیماً و با شور و شوق فراوان صرف آموزش و پژوهش در این عرصه نموده است، پرداختن به این مباحث را در حال حاضر دارای اهمیت جدی دانسته، خصوصاً در قرن بیست و یکمی که به‌زعم بسیاری رقابت در فضای ماورای جو بین قدرت‌های بزرگ می‌تواند بر منزلت، جایگاه، توزیع قدرت بین واحدها و ساختار نظام بین‌الملل تاثیر شگرفی برجای بگذارد.

مباحثی که در این مجموعه ارائه می‌شود می‌تواند راه‌گشای مطالعات جدی‌تر و سازمان‌یافته‌تر در زمینه سیاست و حقوق بین‌الملل فضا باشد و به دانشجویان در رشته‌های مربوطه کمک کند تا با موضوعات جدید مطالعاتی و پژوهشی آشنا شوند.

پیشگفتار

سال‌ها پیش در مسیر زندگی‌ام دوره کوتاهی را در جایی مشغول به کار شدم که مرا با حوزه مطالعاتی جدیدی آشنا کرد با نام حقوق بین‌الملل فضا. به تدریج در آن محیط و در کنار همکاران فرهیخته و عالمی که داشتم، در مسیر دانش اندوزی و یادگیری جرات ورود در عرصه بسیار مهم پژوهش و نوشتن را یافتم. آن محیط خوب که یکی از بهترین و ماندگارترین دوران زندگی‌ام را در آنجا سپری کردم "سازمان فضایی ایران" نام دارد که اول‌بار مرا با مطالعات مربوط به فضای ماورای جو خصوصاً در حوزه حقوق و سیاست فضا آشنا کرد و برایم همواره بسان آموزگاری بزرگ شایسته احترام و وفاداری خواهد بود. به پاس همین قدردانی‌جا دارد از سازمان فضا، ایران و تمامی همکارانم در آن دوره خصوصاً آن‌هایی که در حوزه امور بین‌الملل در کنارشان روزهای خوبی را سپری کردم یاد نموده و مراتب سپاس‌گزاری خود را اعلام دارم.

آشنایی بیش‌تر با مطالعات حقوق و سیاست فضای ماورای جو مرا و امی داشت در حوزه آموزش در سطح دانشگاه تهران در دهن‌های کنجکاو و مشتاق دانشجویان را با مباحث جدید آشنا سازم. ابتدا درس حقوق بین‌الملل عمومی در مقطع کارشناسی رشته حقوق و علوم سیاسی و سپس به‌طور متمرکزتر و تخصصی‌تر در حقوق هوا و فضا در مقطع کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل و روابط بین‌الملل، بهترین بستر را برای همراه نمودن دانشجویان علاقمند با این حوزه مطالعاتی فراهم کرد که حاصل آن نگارش چندین پایان‌نامه ارزشمند و نیز انتشار مقالاتی توسط دانشجویان فرهیخته و علم‌دوست خصوصاً در دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج بود. تعدادی از آن دانشجویان مستعد و ساعی با سرور و شوق بیش‌تری وارد این عرصه مطالعاتی شده و برخی از آن‌ها نیز در تدوین این مجموعه و نیز اثر قبلی مرا یاری کردند. ضمن تشکر و قدردانی از همه دانشجویانی که در این سال‌ها صحبت‌ها را مباحث مرا در زمینه حقوق و سیاست فضا در درس‌های مختلف تحمل کرده‌اند، جا دارد خاطر را خاص سپاس‌گزاری خود را از دانشجویان بزرگواری که در تدوین این مجموعه در کنارم بوده‌اند تقدیر دارم. در این بین، خانم گلاره رستگاریا ضمن نگارش یکی از بهترین پایان‌نامه‌ها در حوزه سیاست بین‌الملل فضا، در ترجمه و ویراستاری و انتشار اثر قبلی (حقوق فضا؛ اسناد بین‌المللی فضا) و نیز در تهیه و انتشار این مجموعه بیش‌ترین نقش را داشته‌اند و با دقت و حوصله فراوان در بازخوانی، زیرایش و یک‌سان‌سازی شکلی مقالات کمک شایانی نموده‌اند. پس شایسته است مراتب قدردانی خود را به‌طور ویژه نسبت به زحمات ایشان نیز اعلام نمایم.

یکی از ویژگی‌های خاص مجموعه حاضر شاید در این باشد که سه نسل از علاقمندان رشته روابط بین‌الملل در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند. از مدت‌ها پیش وقتی عزم آماده کردن این مجموعه را نمودم، همواره به این می‌اندیشیدم که از استادی بزرگ که همواره افتخار شاگردی ایشان را دارم تقاضا کنم تا مقدمه‌ای بر این اثر بنویسند. جناب دکتر عبدالعلی قوام به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین و تاثیرگذارترین اساتید علوم سیاسی و روابط بین‌الملل در ایران با بزرگ‌منشی و تواضع، خواسته مرا به‌عنوان دانشجوی خود و دیگر دانشجویانی که گرچه در کلاس‌های‌شان ننشسته‌اند ولی با افتخار خود را شاگرد ایشان می‌نامند، اجابت نموده و

مقدمه‌ای هنرمندانه، زیبا، جامع و کامل بر این اثر نوشتند که بی‌تردید این مجموعه با هدیه گران‌بهای آن استاد بزرگ در چارچوب مقدمه‌ای که نگارش کردند بسیار ارزشمند و ماندگار خواهد شد. گرچه زبان در قدردانی از عنایات و الطاف و محبت‌های استاد بزرگوار جناب دکتر عبدالعلی قوام قاصر است، اما بهترین و صمیمانه‌ترین سپاس‌ها و نیک‌ترین آرزوها تقدیم ایشان باد.

نهایتاً زحمات و تلاش‌های خانم لیلا قلیجائی و انتشارات فرهنگ‌شناسی در انتشار این مجموعه شایسته تقدیر و تشکر فراوان است. بی‌تردید چاپ این مجموعه با مساعدت و همکاری بی‌دریغ ایشان و انتشارات وزین فرهنگ‌شناسی میسر نبود.

در پایان، باعث افتخار خواهد بود دوست‌داران و علاقمندان این حوزه مطالعاتی جدید، در صورتی که نقدها، پیشنهاد یا نظری دارند، در جهت بهبود این اثر و کارهای دیگری که در زمینه مطالعات حقوق و سیاست فضای ماورای در دست انجام است، پیام‌های ارزشمندشان را به آدرس الکترونیکی زیر ارسال نمایند:

Zargar.a2003@gmail.com

دکتر افشین زرگر

استادیار روابط بین‌الملل

دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج

شهریور ۱۳۹۷